

SPOLIEN

HANS-RUDOLF MEIER

PHÄNOMENE
DER WIEDER-
VERWENDUNG
IN DER
ARCHITEKTUR

wobau

jovis

Spolia – nowe spojrzenie na przedmiot badań

Agnieszka Zabłocka-Kos

Uniwersytet Wrocławski

W *Encyklopedii PWN* poświęcono terminowi „spolia” bardzo niewiele miejsca:

spolia opima [łac., ‘najznakomitsze łupy’], w starożytnym Rzymie broń zdobyta na wodzu nieprzyjacielskim pokonanym w pojedynku przez wodza rzymskiego, składana jako dar wotywny w świątyni Jowisza Feretriusa na Kapitolu¹.

Podstawowy dla warsztatu historyka sztuki *Słownik terminologiczny sztuk pięknych* terminu tego w ogóle nie podaje!² Można zatem odnieść wrażenie, że problem spoliów nie budzi w Polsce wśród historyków sztuki, zwłaszcza zajmujących się sztuką nowszą i najnowszą, większego zainteresowania. Tymczasem temat ten już od dawna eksplorują badacze antyku, średniowiecza i nowożytności, szczególnie w odniesieniu do terenów świata antycznego (Grecji i Imperium Romanum, ale także Egiptu). W tym miejscu trzeba podkreślić, iż naukowcy zachodni i amerykańscy prawie w ogóle nie poświęcają uwagi terenom Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej, co stanowi duży mankament ich publikacji. Historyczką sztuki, która niewątpliwie nakreśliła kierunki studiów, przede wszystkim dotyczące antyku i nowożytności, jest Dale Kinney z Bryn Mawr College w Pensylwanii (USA)³. Natomiast po ok. 2010 r. pojawiły się liczne wieloautorskie studia przekrojowe, niejednokrotnie będące owocem konferencji naukowych. Na odnotowanie zasługują zwłaszcza dwa tomy pokonferencyjne *Perspektiven der Spolienforschung*, uświa-

¹ *Spolia* [hasło], [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/spolia> (data dostępu: 20.06.2022).

² Zob. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, współpr. M. Kardasz [et al.], wyd. 4, Warszawa 2003, s. 387.

³ Zob. Dale Kinney, *Bryn Mawr College, History of Art, Emerita*, <https://brynmawr.academia.edu/DaleKinney> (data dostępu: 20.06.2022).

⁴ *Perspektiven der Spolienforschung 1. Spolierung und Transposition*, Hrsg. S. Altekamp, C. Marcks-Jacobs, P. Seiler, Berlin Boston 2013; *Perspektiven der Spolienforschung 2. Zentren und Konjunkturen der Spolierung*, Hrsg. *idem*, Berlin 2017 (książka dostępna online: <https://edition-topoi.org/book/1188-perspektiven-der-spolienforschung-2> [data dostępu: 25.08.2022]).

⁵ N. Wolf, *Beute-Kunst-Tranfers – eine andere Kunstgeschichte*, Wiesbaden 2010; B. Bongiorno, *Spolien in Berlin nach 1945. Motive und Rezeption der Wiederverwendung von Fragmenten*, Petersberg 2013.

⁶ Niestety, Jovis nie znajduje się na aktualnej liście ministerialnej wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe, co świadczy o słabym rozeznaniu autorów tej listy w europejskich oficynach publikujących naukowe studia z dziedziny historii architektury.

⁷ H.-R. Meier, *Spolien. Phänomene der Wiederverwendung in der Architektur*, Berlin 2020, 239 ss., 157 il.

damiające różnorodność omawianej problematyki, którą ujmować można na wiele sposobów⁴. Nowe spojrzenia przyniosły niewątpliwie książki Norberta Wolfa i Biagii Bongiorno, które mogłyby być bardzo przydatne w badaniach nad spoliami na terenie dawnej i dzisiejszej Polski⁵.

Jednak szczególna uwaga należy się najnowszej publikacji na temat spoliów, autorstwa Hansa-Rudolfa Meiera, szwajcarskiego historyka sztuki, badacza średniowiecza i od 2008 r. profesora ochrony zabytków i historii architektury na Bauhaus-Universität w Weimarze, a od 2016 r. współprzewodniczącego kolegium doktorskiego „Tożsamość i dziedzictwo” (DFG-Graduiertenkolleg GRK2227 „Identität und Erbe”). Książka została wydana przez zasłużony dla badań architektury Jovis-Verlag z Berlina⁶ i ukazała się w r. 2020⁷. Jest to dzieło o charakterze przeglądowym i systematyzującym; zawiera analizę najróżniejszych form i znaczeń użycia spoliów w architekturze. Ogromną zaletę rozprawy stanowi okres, który obejmują badania autora. To nie tylko dotąd intensywnie eksplorowane wieki od antyku po nowożytność, ale także wiele XIX- i XX-wiecznych przykładów, a nawet te z czasów najnowszych (co szczególnie zasługuje na wyróżnienie). Jako drugą niezwykle istotną cechę tej publikacji wskazać trzeba uwzględnienie zarówno – tradycyjnych dla tych studiów – obszarów zachodniej Europy, jak i (choć niestety dość sporadycznie) terenów Europy Środkowej, w tym wschodnich Niemiec oraz Polski. Książka jest bardzo bogato ilustrowana i znakomicie wydana pod względem artystycznym (jak zresztą wiele publikacji wspomnianej oficyny, cechującej się wysokim poziomem naukowym i edytorskim).

Autor zajmuje się najróżniejszymi formami architektonicznymi wmontowanymi w nowsze obiekty i z detektywistycznym wręcz zacięciem (zwłaszcza gdy idzie o mało znane przykłady) wprowadza nas zarówno w proces translukacji, jak i jego symboliczne i emocjonalne znaczenia. Spolia bowiem niejednokrotnie należały do najważniejszych nośników znaczeń (*Bedeutungsträger*) nowych budowli, choć były także używane po prostu jako materiał budowlany. Meier nakreśla pełny wachlarz zastosowań spoliów w architekturze, a układ i tematyka rozdziałów przekonują, że mamy do czynienia z dziełem ujmującym to zagadnienie w sposób komplementarny i z różnych punktów widzenia. Takiego spojrzenia dotychczas nikt nie przedstawił. Książka składa się z sześciu zasadniczych części, zawierających od trzech do sześciu podrozdziałów, oraz z obszernego zakończenia. Tekst poprzedzony jest interesującym prologiem poświęconym budynkowi Rady Europejskiej w Brukseli, w którego fasadę wmontowano setki ram okiennych zebranych w państwach Unii Europejskiej, tworząc tym samym „spoliową ścianę osłonową” o niezwykle silnym ładunku symbolicznym.

W pierwszym rozdziale, *Spolie als Architekturbegriff* (Spolia jako termin architektoniczny), autor opisuje genezę tego pojęcia, wyjaśniając różne definicje, a także, co bardzo interesujące, wskazuje na okre-

1. Kościół pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, lipiec 2022 - elewacja południowa, portal z romańskiego opactwa Benedyktynów na Ołbinie, rozebranego na wniosek protestanckiej rady miejskiej w 1529 roku. Portal wmontowano do już wówczas ewangelickiego kościoła w 1546 roku. Fot. J. Kos

2. Kościół pw. Opieki św. Józefa (1823) we Wrocławiu, lipiec 2022 – dawniej ewangelicki pw. św. Urszuli i Jedenastu Tysięcy Dziewic, projektu Karla Ferdinanda Langhansa, elewacja zachodnia, Grupa Ukrzyżowania z rozebranej Bramy Mikołajskiej, wmontowana podczas budowy kościoła. Fot. J. Kos

sy koniunktury wykorzystywania spoliów od antyku po współczesność. Przedstawia też (wybiórczo) stan badań, który jest ogromny.

Pierwszą z zasadniczych części książki stanowi rozdział drugi, poświęcony znaczeniom i sensom ((*Be*)-*Deutungen*). Omówiono w nim zastosowanie spoliów w aspekcie narracji dziedziczenia i legitymizacji władzy (*Erbekonstruktion und Herrschaftslegitimation*), spolia jako łupy i trofea (*Beute und Trophäe*), spolia w procesie *translatio* i *renovatio*, spolia jako elementy budowania pamięci i jej czczenia (*Memoria und Gedenken*), wreszcie autor rozwinął problematykę przy-, i nadpisywania znaczeń oraz ich akumulacji (*Zuweisungen und Akkumulationen*). To najobszerniejsza część publikacji, wytyczająca kierunki przyszłych badań.

Nie mniej ważny jest rozdział trzeci, poświęcony obiektom i miejscom (*Objekte und Orte*). Meier, jako uznany specjalista w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, przedstawił tu w sześciu podrozdziałach wędrówki takich spoliów, jak portale, kolumny

i napisy, a ponadto omówił fasady domów towarowych i pasaży handlowych, w których z premedytacją, jak np. w słynnej rekonstrukcji pałacu w Brunszwiku czy w niezwykle ciekawych nowych fasadach domów handlowych w Dreźnie i Lipsku, powtórzono elementy ze stojących tu wcześniej budowli. Spolia zatem pełniły tu funkcję wizualnego łącznika „między dawnymi i młodszymi laty”. Łączyły także miejsca, co autor przekonująco udowadnia na przykładach translokacji spoliów, w którym to procesie szczególną rolę odgrywało powiązanie pierwotnego i nowego miejsca (podrozdział *Ortsverbindungen*).

Z przedstawioną częścią koresponduje też, rzadko tak szeroko omawiana, problematyka materiału spoliów, również oczywiście będąca nośnikiem znaczeń. Rozdział czwarty, *Materialien und ihre Verfügbarkeit* (Materiały i ich dostępność), składa się z trzech podrozdziałów poświęconych materiałom spoliów (np. drewno, kamień, brąz) i znaczeniom przypisywanym tym materiałom (*Materialität und Materialikonografie*). Autor zwraca też uwagę na sposoby pozyskiwania spoliów (podrozdział: *Der Zugriff auf Spolien*), wskazując na kryminalną stronę tego procederu, co badaczom architektury Dolnego Śląska jest szczególnie dobrze znane. Wyrwanie cennych (m.in. ze względu na materiał) fragmentów budowli⁸ lub wręcz handel nimi to także element „drugiego życia spoliów”, często nielegalnego. Wreszcie w ostatnim podrozdziale, *Matière grise und bricolage*, Meier opisuje współczesne działania architektoniczno-artystyczne oparte na swoistym recyklingu spoliów / elementów budowlanych (np. Moor House w Orinda w Kalifornii). W tym rozdziale przyjrzał się też bliżej wspomnianej już siedzibie Rady Europejskiej w Brukseli. Omówił ponadto niezwykle interesującą budowlę w Magdeburgu, tzw. Salbker Lesezeichen: miejsce wykreowane przez lokalną społeczność jako otwarta biblioteka, przestrzeń wypoczynku i scena⁹, którego fasadę zbudowano ze spoliów z recyklingu.

Dwa ostatnie rozdziały książki poświęcone są praktycznej stronie pozyskiwania, stosowania i eksponowania spoliów (*Praktiken und Wirkungen* oraz *Spolien und Entwerfen*). Tu niewątpliwie znalazło wyraz bogate doświadczenie Meiera jako profesora na Wydziale Architektury w Weimarze, konsultanta projektów i doświadczonego praktyka w dziedzinie ochrony zabytków i konserwatorstwa. W obu częściach omówiono bardzo wiele współczesnych, nierzadko mało znanych przykładów, przeważnie z terenu Niemiec, w tym szczególnie te z nowego „starego miasta” we Frankfurcie nad Menem, uroczyscie otwartego w 2018 roku. To niewątpliwie największy, najbardziej dyskutowany i budzący najwięcej wątpliwości przykład (od)budowy części miasta zniszczonej podczas II wojny światowej, gdzie m.in. sposób zastosowania spoliów uznany został przez wielu za kontrowersyjny, a cały pomysł rekonstrukcji niektórzy zakwalifikowali jako „architekturę pravicową”¹⁰. Oba finalne rozdziały książki wnoszą bardzo dużo w dziedzinę współczesnej praktyki stosowania i wykorzystywania spoliów i swoistego recyklingu. Dotychczasowe prace naukowe

3. Nowy Ratusz (Stadthaus, 1859–1864, projektu Friedricha Augusta Stülera), Rynek we Wrocławiu, lipiec 2022 – na życzenie radnych miejskich wmontowano w elewację spolia z rozebranego Domu Płócienników, który stał w tym miejscu do 1860 roku. Fot. J. Kos

⁸ Przykładowo, do tej pory nie jest jasne, gdzie w Warszawie wmontowano marmurowe schody ukradzione z pałacu autorstwa Karla Friedricha Schinkla w Kamieńcu Ząbkowickim.

⁹ Projekt ten był pokazywany na 11. Międzynarodowym Biennale Architektury w Wenecji w 2008 roku.

¹⁰ S. Trüby, *Rechte Räume. Politische Essays und Gespräche*, Basel 2020.

4. Browar Piastowski we Wrocławiu, 1993 – widok na wiatrownice poprzez most kolejowy nad Odrą. Fot. J. Kos

¹¹ H.-R. Meier, *op. cit.*, s. 208.

nie uwzględniały tego aspektu, koncentrując się na tradycyjnych dla badań historyczno-artystycznych analizach formy i treści.

W podsumowaniu (*Spolienverwendung und Spoliation als kulturelle Praxis* [Zastosowanie spoliów i spolacja jako praktyka kulturowa]) autor pisze:

Materialna obecność spoliów wskazuje zatem na coś nieobecnego. Spolia jako medium pośredniczą między obecnością a nieobecnością, są znakiem, który symbolizuje nieobecnego, ale jednocześnie tworzy nową, przekształconą obecność nieobecnego poprzez swoją materialność¹¹.

Przytoczone stwierdzenie może być świetną inspiracją dla polskich uczonych. Temat spoliów, zwłaszcza w kontekście dziejów Polski po 1772 r. aż do dziś, wydaje się u nas nierozpoznany. To fascynujące zagadnienie, rozpatrywane w kontekście różnych zaborów, usta-

5. Browary Wrocławskie we Wrocławiu po przebudowie na funkcje mieszkaniowe, lipiec 2022 – widok na wiatrownice wtórnie wmontowane jako spolia w blok mieszkalny. Fot. J. Kos

wicznego budowania pamięci o I Rzeczypospolitej, ratowania pamiątek historycznych, ale też traktowania „obcych” (czyli kojarzonych z zaborcą) budowli czy pomników jako łupów i trofeów (tu trzeba wspomnieć np. o złożonym ze spoliów wejściu do krypty Józefa Piłsudskiego na Wawelu), stanowi wręcz nieograniczone pole badawcze.

Temat spoliów po 1945 i po 1989 r. jest szczególnie interesujący zwłaszcza w odniesieniu do Wrocławia i tzw. Ziemi Odzyskanych. Warto spojrzeć na stolicę Dolnego Śląska w tym kontekście. Najwspanialsze spolium to przecież romański portal ołbiński, wmontowany w południowe wejście do kościoła Marii Magdaleny w pierwszej połowie XVI w., tuż po przekształceniu świątyni w protestancką. Można powiedzieć, że od niego we Wrocławiu „wszystko się zaczęło” [fig. 1]. Swego rodzaju apogeum to przeniesienie ok. 1820 r. późnogotyckiej Grupy Ukrzyżowania z rozebranej Bramy Mikołajskiej na główną fasadę pomnikowego ewangelickiego kościoła pw. św. Urszuli i Je-

¹² Browary Wrocławskie zwracają się ku Odrze. Nowy etap już w sprzedaży, <https://tabelaofert.pl/browary-wroclawskie-zwracaja-sie-ku-odrze-nowy-etap-juz-w-sprzedazy> (data dostępu: 22.06.2022) (pisownia oryginalna). O osiedlu tym więcej pisze w tym numerze „Quarta” A. Pacholak w artykule *Industria (nie)zrewitalizowana. Wrocławska architektura przemysłowa po 1989 roku.*

denastu Tysięcy Dziewic (dziś Opieki św. Józefa i Matki Bożej Miłosierdzia) autorstwa Karla Ferdinanda Langhansa, na Przedmieściu Odrzańskim [fig. 2]. Przy wznoszeniu Nowego Ratusza (Stadthaus, ok. 1860) w ściany wmurowano fragmenty poprzedniej budowli – jako wspomnienie i swoiste upamiętnienie Domu Płócienników [fig. 3]. Wreszcie transllokacja wielu portali i okien, na czele z fragmentami zburzonego na początku XX w. domu „Pod Złotą Koroną”, i symboliczne umieszczenie tych fragmentów w ścianach nowego gmachu Archiwum Państwowego (już nieistniejącego) stanowiły przykłady kultu pamiątek starego Wrocławia. Wrocławskie spolia po 1945 r. to temat zupełnie niezbadany. Wskazać tutaj warto na proces odkrywania dawnych niemieckich sztyldów i napisów.

Swoistą kropką nad „i” niech będzie (w nawiązaniu do treści niniejszego numeru „Quarta”) fragment prospektu reklamowego nowego osiedla mieszkaniowego Browary Wrocławskie [fig. 4–5] autorstwa firmy Archicom:

Architekci zadbali o wykorzystanie dawnych elementów Browaru Piastowskiego, łącząc symbolicznie przeszłość z tym, co nowe. Wyróżnikami budynku będą umieszczone na dachu nasady wiatrowe – kiedyś chroniły budynki browaru przed zawiewaniem zimnego powietrza do wnętrza. Dziś te elementy, pamiętane przez wielu Wrocławian, pełnią też funkcję kompozycyjną – będą „witać” jadących w stronę Centrum i domykać oś widokową od strony ul. Wyszyńskiego. Architekci tworzą w ten sposób jeden z landmarków Browarów Wrocławskich. Kontrastującą z zabudową historyczną, współczesną elewację uzupełniono o elementy wykończone stylizowaną blachą oraz detale balkonów przypominają[ce] o industrialnym charakterze miejsca¹².

Tak oto poszerza się dla polskich historyków sztuki ten obszar badań. Książka Hansa-Rudolfa Meiera zdecydowanie **powinna** ukazać się po polsku! Stanowiłaby wielką inspirację i z pewnością przyczyniłaby się do zintensyfikowania, także w polskiej nauce, fascynujących studiów nad spoliami, jak również do upowszechnienia znajomości tego zagadnienia.

Słowa kluczowe

spolia, architektura, Europa, Wrocław, XIX w., XX w.

Keywords

spolia, architecture, Europe, Wrocław, 19th c., 20th c.

References

1. *Perspektiven der Spolienforschung 1. Spolierung und Transposition*, Hrsg. S. Altekamp, C. Marcks-Jacobs, P. Seiler, Berlin–Boston 2013.
2. *Perspektiven der Spolienforschung 2. Zentren und Konjunkturen der Spolierung*, Hrsg. S. Altekamp, C. Marcks-Jacobs, P. Seiler, Berlin 2017.

3. *Reuse Value: Spolia and Appropriation in Art and Architecture from Constantine to Sherrie Levine*, ed. **R. Brilliant, D. Kinney**, London – New York 2016.
4. **Bongiorno Biagia**, *Spolien in Berlin nach 1945. Motive und Rezeption der Wiederverwendung von Fragmenten*, Petersberg 2013.
5. **Meier Hans-Rudolf**, *Spolien. Phänomene der Wiederverwendung in der Architektur*, Berlin 2020.
6. **Wolf Norbert**, *Beute-Kunst-Transfers – eine andere Kunstgeschichte*, Wiesbaden 2010.

Dr habil. Agnieszka Zabłocka-Kos, prof. UW, agnieszka.zablocka-kos@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0002-5602-6387

She heads the Urban Planning and Modern Architecture Research Laboratory at the Institute of Art History, University of Wrocław. She researches architecture and urbanism of the 19th and 20th c. in Central Europe, with a special focus on Silesia. Author of numerous publications, including the book *Zrozumieć miasto. Centrum Wrocławia na drodze ku nowoczesnemu miastu 1807–1858* (Understanding the city. The centre of Wrocław on the road to a modern city 1807–1858, 2006). She currently researches industrial and historical exhibitions in Central Europe at the turn of the 20th century.

Summary

AGNIESZKA ZABŁOCKA-KOS (University of Wrocław) / Spolia – a new perspective on the object of study

The text discusses Hans-Rudolf Meier's book *Spolien. Phänomene der Wiederverwendung in der Architektur* (Berlin 2020) and points to new research leads on spolia in Poland. The reviewed publication is an overview, systematising and analysing the most diverse forms and meanings of the use of spolia in architecture, covering the period from antiquity to the 19th c. and more recent times. It is very richly illustrated and superbly produced from an artistic point of view. The author deals with a wide variety of architectural forms incorporated into newer architecture and, with an almost detective-like flair, introduces us to both the process of translocation and its symbolic and emotional meanings. Meier outlines the full range of applications of spolia in architecture, and the layout and subject matter of the chapters convince us that we are dealing with a work that addresses the issue in a comprehensive manner and from different points of view. No one has presented such a study so far. The subject of spolia, especially in the context of Polish history after 1772 until today, seems unexplored in our country. This fascinating subject, considered in the context of the Partitions, the continuous construction of the memory of the First Polish Republic, the saving of historical mementos, but also the treatment of "foreign" (i.e. associated with the partitioner) buildings or monuments as loot and trophies, provides an almost unlimited field of research. Meier's book could become a great inspiration for such research.